

SOSYAL YAPI DEĞİŞMESİ VE ŞEHİRLEŞME *

İhsan SEZAL **

Günümüz Türkiye'si, her gözleminin müşahade ve ifade edeceği gibi çağdaş Batının «standart» olarak ortaya koyduğu bir «çizgi»ye varabilmenin zorlu tecrübesini geçirmektedir. Hâdise, ister «doğru - yanlış» ölçülerine ve değer hükümlerine göre isterse, «objektif bir vakıa» olarak ele alınsın devam etmekte olan bir sosyal yapı değişmesi» ile karşı karşıya olduğumuz açıktır. Ne varki, «sosyal yapı değişmesi» ile neyin anlatılmak istendiğinin açıklanması zarureti ortadadır. Bunu müteakip sayfalarda yapmadan önce ilk cümlelerin muhtevasına bir başka şekilde eğilmek oldukça faydalı olacaktır.

Batı'nın «standart» olarak bütün dünya ülkelerinin -bu arada da şüphesiz Türkiye'nin- önüne koyduğu «çizgi» veya «seviye», «kalkınma» «gelişme», «sanayi toplumu olma» durum ve kavramları ile tarif edilmektedir. Öyleyse, Türkiye'nin yaşadığı ve tecrübe ettiği vetire bir «kalkınma» ve «sanayi toplumu» hâline gelme vetiresinden başkası değildir. Bu vetire kendisini en kuvvetli bir biçimde «şehirleşme» dediğimiz «sosyal yapı değişmesi» ile göstermektedir. «Şehirleşme», böylece «sosyal yapı değişmesi», «kalkınma» ve «gelişme» kavramlarının bir işaret lühvası hâline gelmektedir; âdeta. Nitekim UNRISD (United Nations Research Institute for Social Development) sosyo-ekonomik kalkınmışlık göstergesinde «..... nüfusu 20.000'den büyük olan şehirlerin oranını gelişmiş ülke olmak bakımından önemli bir gösterge olarak kabul etmektedir.¹

Adelman ve Morris'te az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) belli başlı özelliklerini 48 ana başlık altında toplamış, bunların arasında ise önemli göstergeler olarak «geleneksel tarım sektörünün nispeti», «düalizm (ikili yapı) in nisbeti» ve «şehirleşme derecesi»ni en başlarda saymışlardır.²

* Bu makalenin hazırlanmasında Doktora tezimden geniş ölçüde yararlanılmıştır. (İhsan SEZAL, Sosyal Yapı Değişmesi Açısından Türkiye'de Şehirleşme, Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1980).

** As. Dr. Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

1 UNRISD (United Nations Research Institute for Social Development) için bk. David COLMAN and Frederick NIXON.; Economics of Change in Less Developed Countries.; Phillip Allan; OXFORD; 1978. s. 13.

2 A. g. e. s. 61.

Bu sebeple «sosyal yapı değişmesi» hadisesine, «şehirleşme» olayını hareket noktası olarak eğilmek bir çok bilim çevrelerince gittikçe benimsenen bir yaklaşım tarzı olmaktadır. Gerek UNRISD, gerekse Adelman ve Morris'in araştırmaları buna örnek olarak gösterilebilir. Aslında her iki araştırmacının da şehirleşmeye ve modern sektöre (şehir sektörüne) ağırlık vermeleri gelişmiş ülkelerin tarihteki sosyal yapı, değişmesi tecrübelerine dayanmaktadır. Zaten Batı sanayi devrimini bir «şehirleşme devrimi» olarak yorumlayan sosyal bilimciler oldukça büyük bir çoğunluk teşkil etmektedirler. Gerçekten de «... o güne kadar insanlık tarihinde en çok değişen ve en çok şeyi değiştiren yüzyıl»³ olarak tanımlanan XVIII. yy. Batı şehirleşmesinin de en hızlı dönemini yaşadığı yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda «... o güne kadar insanlık tarihinin kaydetmediği bir göç hareketi başlamış, endüstri bölgelerinde kentleşme ile kendini ortaya koyan büyük nüfus birikimleri görülmüştür.»⁴

Batıdaki bu şehirleşme, toplumun sosyal yapısını değiştiren «dinamikler»i doğurmuş, bu da zincirleme tesirini «daha hızlı bir sınılaşma ve kalkınma» şeklinde göstermiştir. Batılı toplumların geçirdikleri bu şehirleşme tecrübesi sonunda nüfusunun büyük çoğunluğu şehirlerde yaşayan, işgücünün büyük çoğunluğu sanayi kesiminde istihdam edilen, tarım kesimi GSMH (Gayri Safi Millî Hasıla) da gittikçe küçülen paylara sahip olan «sosyal yapı»ya sahip olmuşlardır.

Batı'dan, aşağı yukarı bir yüzyıl kadar sonra başlamasına rağmen Türkiye'deki «kalkınma» veya «sanayileşme» gayretlerinin de aynı «dinamikler»in tesirinde benzer «sosyal yapı değişmeleri» ile tamamlanması beklenmektedir. Bu tamamlanmanın sebep-sonuç bağlantılarını ve «kalkınma» ile «şehirleşme» ve her ikisi ile de «sosyal yapı değişmesi» arasındaki münasebetleri bilmek büyük önem kazanmaktadır. Aşağıda bu vetireler, kavram analizleri içinde verilmeye çalışılmaktadır.

I. K A L K I N M A :

Günümüz akademik çevrelerinin üzerinde en çok durdukları ve tartıştıkları kavramların başında hiç şüphesiz «kalkınma» kavramı gelmektedir. Tartışma, hem kavramın ihtiva ettiği mânâ bakımından (semantik), hem de bilimler arası yaklaşım bakımından teoriktir. Son dönemlerde tartışma zemini birincisinden ikincisine kaymış, hatta bir üçüncü boyutun-uygulama meselesinin-katılmasıyla farklı bir zemine oturmuştur. Bu yoldaki gelişmenin anlaşılması için kavramın nasıl ortaya çıktığını ve bugünkü anlamına nasıl kavuştuğunu kısaca belirtmek aydınlatıcı olacaktır.

3 Nusret EKİN; Endüstri İlişkileri; İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları., İst. 1976. s. : 1.

4 A. g. e. s. 1.

II. Dünya Harbi Batı sömürgelerini dağılına yol açıp yeni siyasi coğrafyaları oluştururken, sömürgeci ülkelerin de yeni ekonomik ve sosyal yapılar kazandığı görülüyordu. Bu yeni yapının ilk planda karşılaştığı problemler çok geçmemiş iktisat literatüründe «büyüme» (Growth) kavramını gündeme getirmişti. Büyüme (growth) tamamen ekonomik bir kavram olarak ele alınmıştı. Dolayısıyla kavramın içerdiği «hâdis» de ekonomikti. Böylece, bir ülkenin belirli bir zaman birimi içinde - genellikle bir takvim yılı - toplam üretme gücündeki olumlu değişme (artış) «büyüme» olarak kabul ediliyordu.⁵

Başlangıçta, bütün ülkelerin ve bütün ekonomilerin «değişme» hadiselerini izah edebileceği sanılan kavramın yetersizliği veya kısmılığı çok geçmeden Batılı İktisatçılarca da farkedilmiştir. Gerçekten de sömürgecilikten yeni kurtulan ülkelerin de katılmasıyla 1950'lerde çeşitli ülke ekonomileri, farklı yapılar içinde, farklı değişme özellikleri ile adeta iki ayrı grup oluşturmaya başlamışlardır. Bir tarafta sanayileşmenin belirli bir düzeyine ulaşmış; sadece bu sanayi düzeyini daha yukarılara çıkarmakla meşgul ülkeler; diğer tarafta -hiç değilse- asgari sanayi düzeyine nasıl varılabileceğinin yollarını araştıran ülkeler.

«Büyüme» (growth), ekonomik bir kavram ve bilim sahası olarak birinci grup ülkelerin meselelerine eğilebilse bile, ikinci grup ülkelerin gaye ve meselelerini izahta yetersiz kalıyordu. Denebilir ki buna sebep, belirli bir endüstrileşme düzeyini sağlamanın ekonomi-ötesi boyutlara (sosyal boyutlara) dayanması gerçeğiydi.

Bu gerçek ve gerçeğin kabulü Batılı sosyal bilimciler bu defa da «kalkınma» (development) kavramının üzerinde durmaya ve bu kavramı işleme yöneltti. Böylece gelişmiş ülke toplumlarının bünyesinde ve problemlerini ele alan «büyüme» kavramının yanına bir de gelişmekte olan ülke toplumlarının bünyesinde ve problemlerini ele alan «kalkınma» kavramı eklendi. İlk yılların semantik kavgaları sona erdiğinde çoğu bilim adamlarının üzerinde ittifak ettikleri husus kalkınmanın «büyüme» artı «değişme» olduğu noktasında idi.⁶

Kavramın ilk kısmını teşkil eden «büyüme» bugün, yukarıdaki tarifi ifade ettiği mânâda ekonomik bir vakıa olarak görülmekte; ikinci kısımdaki «değişme» (change) ise toplum yapısı ile ilgili her türlü «istihale», «bir durumdan daha farklı yeni bir duruma geçiş»i ifade edecek mânâda kullanılmaktadır.

Günümüzdeki kavram, «kalkınma» kavramı tamamiyle bu şekilde kabul edilmekte ve kullanılmaktadır. Üzerinde en çok durulan ise «sosyal yapı», «toplum yapısı» ve bu «yapı»nın değişmesi olmaktadır.

Toplum yapısı ile ilgili değişmelerden ne kastedilmektedir? Her «değişme» sosyal yapıyı değiştirmekte midir? Veya sosyal yapı her değiş-

5 Gerald MEIER.; Leading Issues in Economic Development, (Third Edition); OXFORD Press; 1976 A. P. THIRLWALL.; Growth and Development.; Macmillan, 1972.

Dudley SEERS and Leonard JOY; Development in a Divided World.; Penguin.; Harmondsworth; 1971.

6 Paul STREETEN.; The Frontiers of Development Studies: Some Issues Development Policy. n LIVINGSTONE, I. (ed); Economic Policy for Development.; Harmondsworth, Penguin, 1971. Gerald MEIER.; a. g. e.

meden etkilenmekte midir? Bu sorular ve cevapları bizi ikinci kavramımız olan «sosyal yapı» ve «değişme»ye getirmektedir.

2 — SOSYAL YAPI ve DEĞİŞME :

«Sosyal Yapı» ve «değişme» sosyolojinin hem kendi özel kavramları olarak; hem de diğer sosyal bilimlere yeni perspektifler kazandıran kavramları olarak oldukça büyük önem taşımaktadır.

«Sosyal bünye» veya «Sosyal Yapı»yı Amiran Kurtkan şöyle tarif etmektedir: «Camiyetin hem büyük bir grup olarak, hem de tali grupları bakımından karakteristik vasıflarını, grupların birbirleri ile ve gruplarla olan münasebetlerini ve bu münasebetleri nizamlayan organizasyon tiplerini ... ve grup hayatının fizikî çevre şartları ile de karşılıklı tesir ilişkilerini gösteren şekillenmeleri ifade eder.»⁷

Bu tarifteki «sosyal yapı» ile kalkınma kavramında değişme «fail»i olarak gösterilen ve kabul edilen «sosyal yapı» aynıdır. Nitekim Meier, Elkan, Joy, Seers, Lewes, Zanden ve Johns gibi yazarlar da «sosyal yapı» ile aynı kastetmektedirler.⁸

Kavramı ve tarifini daha da açıklığa kavuşturmak için «sosyal yapı» derken anlatılmak istenen unsurların en belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz:

- I — Grupların demografik özellikleri,
- II — Fizikî yapı şartları,
- III — Grupların kültür özellikleri,
- IV — Ekonomik sektörlerin durumları,
- V — Sosyal tabakalaşma şekli,
- VI — Sosyalleşme,
- VII — Teknolojik durum.

Aslında «sosyal yapı»yı parçalara ayırmak «ilmi tahlil» bakımından yanıltıcı olabilir. Çünkü hiçbir tasnif bütün parçaları ihtiva edecek teferuatla olmaz. Mutlaka bazı parçalar, cüzler tasnif dışında bırakılmış olur. Sosyal yapının bir «sistem» bütünlüğüne sahip olması bakımından bir bütün olarak ele alınması icap eder. Bu açıdan hareketle Parsons ve Merton «sosyal yapı»yı «sosyal sistem» olarak tarif etmişlerdir.⁹ Yukarıdaki tasnifte tahlili bir zaruret değil, pratik bir zaruret olarak görülmelidir. Bu sebeple araştırmamızda «sosyal yapı» bir «sosyal sistem» bütünlüğünde ele alınmış, değişme de bu «sistem bütünlüğündeki değiş

7 Amiran KURTKAN.; Genel Sosyoloji.; İ. Ü. İkt. Fak.: Yay.; İst. 1976. s. 103. Aynı kavram için ayrıca bk. Mehmet ERÖZ.; İktisat Sosyolojisine Başlangıç; İ. Ü. İkt. Fak. Yay.; İstanbul; 1973. s. 39 - 49.

8 Gerald MEIER.; a. g. e.

Walker ELKAN.; An Introduction to Development Economics, Harmondsworth, Penguin; 1973.

Leonard JOY.; a. g. m. James W. Vander ZANDEN.; Sociology.; The Ronald Press; New OXFORD, 1979.

York, 1975. E. A. JOHNS.; The Social Structure of Modern Britain; Pergamon Press.;

9 Mehmet ERÖZ.; a. g. e. s. 43.

me» olarak kabul edilmiştir. Bu tür yaklaşım Meier'in «kalkınma» tasnifi ile de mutabakat göstermektedir. Meier «kalkınma»yı «... Sosyal sistemin bir bütün olarak yükseltilmesi, bir üst düzeye çıkartılması» şeklinde tarif ediyor.¹⁰ Bu tarifile «değişme» kavramı da dolaylı olarak verilmektedir. Meier «değişme»yi, «bir üst düzeye çıkartılma» mânâsına almaktadır. Yani, bu çerçevede «değişme» müsbet bir olay olmakta ve istenen, arzu edilen bir istikamete yöneliş olarak belirmektedir. Kalkınmanın diğer tariflerinde de «değişme» ile imâ edilen ve beklenen hep «müsbet» olmaktadır. Bu normatif imâ çoğu zaman gerçekte bağdaşmamakta ve «kalkınma»nın hem büyüme, hem de «değişme» unsurlarında ki yeni şekillenmenin menfi olduğu görülebilmektedir.

Gerçekten de «sosyal değişme»yi, bir bakıma daha soyut ve sosyolojik anlamda;

- a) Sosyal bünye ve sistemin mahiyet ve muhtevasında görülen farklılaşmalar,
- b) Sosyal bünye veya sistemin belli başlı unsurlarının nisbî önlemlerinde meydana gelen farklılaşmalar şeklinde tarif etmek mümkündür.¹¹

Görüldüğü gibi «sosyal değişme» bu tarifler çerçevesinde «dinamik» bir «oluş»u ifade etmekte, fakat mutlaka müsbet olma gibi bir keyfiyeti belirtmemektedir. Diğer bir deyimle «değişme» açık ve kesin bir şekilde «menfi»de olabilmektedir. Bir bakıma, gelişmekte olan, az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) sıkıntısını bu noktada aramak gerekmektedir. Bu ülkelerin çoğunda «sosyal değişme» katiyetle cereyan etmekte ama bu «müspet» bir yönde değil, «menfi» yönde olmaktadır. Veya sonuçları, «değişme»nin sonuçları kendini «menfi» olarak sergilemektedir. Yalnız şunu yeniden hatırlatmada yarar vardır ki «değişme» normatif imâ çizgisinde vuku bulduğunda pozitif bir sonuç elde edilecek ve «kalkınma», «sosyal yapı»yı bir sistem bütünlüğünde istenilen düzeye, «Meier düzeyi»ne çıkarmış olacaktır. Bu açıdan bakıldığında sosyal değişmenin, sistemin tamamını içine alması da gerekmez. Sosyal sistemin tek bir unsurundaki, tek bir parçasında ki değişme bile rahatlıkla makro-sosyal değişmelere yol açabilir.¹² Sosyal değişmeyi meydana getiren faktörlere bakıldığında bunu açıkça görmek mümkündür. Çok genel bir çerçevede sıraladığımızda bu faktörler şunlardır:

- 1) Fiziki çevre,
- 2) Biyolojik faktörler,
- 3) Kültür unsurları.

Bu faktörlerden bir veya birkaçının tesirinde sosyal değişme meydana gelebilir.¹³

10 Gerald MEIER.; a. g. e. s. 5 - 11.

11 İhsan SEZAL.; Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar.; Birlik Yayınları.; Ankara.; 1981. s. 116.

12 Mehmet ERÖZ.; a. g. e. s. 267.

13 İhsan SEZAL.; a. g. e. s. 116 - 117.

İşte «şehirleşme» bütün bu faktörleri ayrı ayrı ve aynı zamanda toplu olarak harekete geçiren bir manivela olarak karşımıza çıkmakta ve «sosyal değişme»nin açıklanması gereken şemsiye kavramı ve tipik vakıası olmaktadır. Aşağıdaki bölüm bu düşünceyle ele alınmış ve şehirleşme üzerinde hem kavram, hem de teori olarak daha teferruatlı bir biçimde durulmuştur.

3. ŞEHİRLEŞME (KENTLEŞME) :

Şehirleşmenin tarifi, «şehir» kavramına dayanarak;

- a) İdari,
- b) Sosyal bilim (ekonomik, sosyolojik) açılarından yapılabilir.

İdari açıdan şehir, belli bir nüfus cesametine ulaşan yerleşme birimi olmaktadır.¹⁴ Nüfus cesameti ise ülkelere göre değişen bir karakteristiği sahiptir. Bu bakımdan bir genelleme yapmak gerekirse «şehirleşme»yi belli bir ülke veya toplum çerçevesinde şehirlerin yerleşme birimleri olarak ön plana çıkması şeklinde tarif edebiliriz. Gene de daha dikkatli bir kavram tarifine gitmek bir sosyal bilimciyi ilgilendiren şehirleşmenin idari bakımdan ne olup, ne olmadığından ziyade, sosyal bilim açısından ne olup, ne olmadığına bakmak en doğru bir inceleme tarzı olur. Bu zaviyeden bakıldığında ise «şehirleşme»yi ya bir ekonomik olayı ya bir sosyolojik olayı ya da ikisinin birleşimi bir olay olarak ele almak mümkündür.

Ekonomik bir olay olarak: «şehirleşme, iş gücünün, tarım sektöründen diğer tarım-rışı sektörlere (sanayi-hizmetler-enformal sektör) transferi olarak tanımlanabilir.¹⁵

Sosyolojik bir kavram olarak ise: «Şehirleşme», 'dar mekânlı bir cemaat hayatından, «geniş mekânlı» bir cemiyet (toplum) hayatına geçiş ve bu ikinci yaşama şekline göre yeni «sosyal münasebetler»e ve bunun gerektirdiği yeni teşkilatlanmalara giriş» olarak tarif ve tasvir edilebilir.¹⁶ Aslında ikinci tarif, dikkat edilirse, ekonomik tarifi de içinde taşıyan bir tariftir. Zaten, «şehirleşme»yi tek bir açıdan görmek mümkün değildir. Phillip Hauser'in dediği gibi:

14 Nüfus cesameti (yani idari) bakımından «şehir» tarifi için farklı ölçekler kullanılmaktadır. Meselâ Türkiye'de Hamit Sadı Selen 8000, Tümertekin ve Tunçdilek 5000, Ernst Reuten v Rusen Keleş 10.000 nüfusu tercih etmişlerdir.

İdari bakımdan DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) nin tutumu ise nüfusu ne olursa olsun il veya ilçe merkezlerini «şehir» kabul etmektedir.

Bu konuda daha geniş izah için bkz. Fehmi Yavuz, Rusen Keleş, Cevat Geray.; Şehirçilik: Sorunlar, uygulama ve politika.; SBF Yayınları Ankara 1978 ve Peter Benedict, Erol Tümertekin, Fatma Mansur. Turkey Demographic and Social Perspectives.; E. J. Brill Leiden; 1974.

15 Yukarıdaki tarifler aşağıdaki kaynaklardan geniş ölçüde yararlanılarak tarafımızdan yapılmıştır. Amiran KURTKAN.; a. g. e. E. J. FOLDTHORPE.; The Sociology of the Third World.: Disparity and Involvement.; Cabridge University Press. CCabridge. 1975.

16 Yukarıdaki tarifler aşağıdaki kaynaklardan geniş ölçüde yararlanılarak tarafımızdan yapılmıştır. Amiran KURTKAN.; a. g. e. E. J. FOYDTHORPE.; The Sociology of The Third World: Disparity and Involvement.; Camridge University Press. (Cambridge. 1975.

«Şehir, sadece yeni bir ekonomik teşkilâtlanma ve değişmiş bir fiziki çevreyi belirtmez; aynı zamanda insanın davranış ve düşüncelerine de tesir eden yeni bir değişik sosyal düzeni ifade eder. Şehirleşme, «şehirli» diyebileceğimiz bir hayat şeklini oluşturur, beraberinde. Nüfusun ölçüsü, nüfusun yoğunluğu ve nüfusun farklılığı (heterojenliği) sosyal münasebetin mahiyetini, derecesini ve sıklığını; dolayısıyla da sosyalleşmeyi ve bizzatı insan tabiatını tayin eder. Yani «sosyal yapı»yı.¹⁷

Öyleyse «şehirleşme»yi, sosyal yapı değişmesinden ayrı olarak düşünmemek en doğru yaklaşım tarzı olmaktadır. Yalnız, bu noktada bir parantez açmak ve tarifini yaptığımız «şehirleşme» olayının, «sanayi devrimi» ile başlayan «şehirleşme» olduğunu bilhassa belirtmek ve bunu daha önceki şehirleşme olaylarından açık bir şekilde ayırmak gerekmektedir.

Gerçekten de, Goldthorp'a göre ilk şehirleşme insanoğlunun gıda ihtiyacını garantiye almayı başardığı andan itibaren başlamıştır.¹⁸ Ne var ki, bu şekilde başlayan şehirleşme çağdaş şehirleşme olayının gerisinde kalan, sosyal yapıyı fazla etkilemeyen bir özellikte görünmüştür. Zanden¹⁹ sanayi devrimi öncesi şehirlerinin en büyüklerinin bile ancak 5000 ile 10.000 arasında bir nüfusa sahip olduğunu söylemektedir ki, böyle bir şehirleşmenin insan birikmesinin çok ötesinde olan bir sosyal vetireye işaret eden «sınai şehirleşme» den ayrıldığı açıktır.

Sanayi devriminin başlattığı şehirleşme toplumdaki sosyal yapı dinamiklerini harekete geçirmiş ve bugünkü «gelişmişlik» ya da «kalkınmışlık» olgusunu hazırlamıştır. Böylece «tarıma dayalı köy topluluğu yapısı» yerini «sanayi ve hizmetlere dayalı şehir toplumu yapısı»na bırakmıştır.

Nedir bu «tarıma dayalı köy topluluğu» yapısı ve «tarım-dışı sektör- lere dayalı şehir toplumu yapısı? Peter H'Mann bu sorunun cevabını birbirinden farklı gibi gözükken ama, aslında birbirini tamamlayan iki yaklaşım tarzında görmektedir. Bunlardan birincisi Sorokin - Zimmerman yaklaşımı ikincisi ise Weber'in öncülüğünü yaptığı ve Duncan ve Reiss'in geliştirdikleri kantitatif yaklaşım (veya demografik yaklaşım) tarzıdır.²⁰

3 — A) SOROKIN - ZIMMERMAN YAKLAŞIMI : Sorokin ve Zimmerman, «şehirleşme»yi köy ve şehir topluluklarının yapı farklılıkları ile izah etmekte bu farklılıkları ise başlıca sekiz ana başlık altında toplamaktadır.²¹

17 Philip HAUSER. Problems of Rapid Urbanization. TL in Peter WORSLEY (ed.); Problems of Modern Society.; Penguin Harmondsworth.; 1972. s. 140-141.

18 J. E. GOLDTHORPE.; a. g. e. s. 112-127. Ayrıca bk. Amiran KURTKAN.; a. g. e. s.121 vedevamı.

19 James W. Vander ZANDEN. a. g. e.; s. 492.

20 Peter H. MANN.; An Approach to Urban Sociology.; Routledge and Kegan Paul; Londonj 1970; s. 6 ve 29.

21 Bu yaklaşım için bk. Peter H. Mann. a. g. e. s. 7-27.

- 1) Meslek Farklılıkları,
- 2) Çevre Farklılıkları,
- 3) Cemaatlerin ölçek farklılıkları,
- 4) Nüfusun yoğunluğu,
- 5) Nüfusun benzerliği (homojenliği).
- 6) Sosyal farklılaşma ve tabakalaşma,
- 7) Mobilite (hareketlilik),
- 8) Sosyal münasebetler, ilişkiler sistemi.

Madde, madde ve biraz daha yakından bakıldığında ise bu farklılıklar kendini şu özelliklerle göstermektedir.

I) Meslek farklılıkları : Köyde en baskın meslek şüphesiz ki, çiftçilik olmakta bu, aynı zamanda bütün aileyi kapsamaktadır. Oysa şehirde iş bölümü ile beraber başlayan mesleki farklılaşmalar ortaya çıkmakta, bilhassa imalat sanayii ve hizmetler beraberinde yeni meslek kolları yaratmış bulunmaktadır. İlâveten şehir hayatında meslek, bütün aileyi kapsamamakta, her aile ferdi başka mesleklere sahip olabilmektedir.

Yine tarımda aile mesleği olan çiftçilik nesilden nesile intikal edebilmekte ve bu, «ev-iş bütünlüğünün devam ettiği bir çerçevede olmaktadır. Oysa şehirde, ne «ev-iş bütünlüğü» kalmakta, «iş», «ev»den ekonomik ve sosyal bakımdan bağımsız - ne de nesilden nesile intikal eden meslek devamlılığı, kalmaktadır.

II) Fiziki Çevre Farklılıkları :

Köyde, bilindiği gibi, tabiatın içinde toprakla haşır-neşir olma durumu söz konusudur. Fiziki çevreyle olan münasebetler dolaysız ve yalındır. Buna karşılık şehirde tabii çevre ikinci planda kalmakta, insan elinin şekil verdiği bir çevre ile karşılaşmaktadır. Ayrıca, buradaki çevre kavram olarak daha da geniş bir mânâ ifade etmekte ekonomik, sosyal, siyasî ve kültürel boyutlar kazanmaktadır. Günümüzde çevre farklılığına bir de ekolojik bozulmanın yarattığı problemler eklenmiştir.

III) Cemaatlerin ölçek veya cesamet farklılıkları :

Köylerde tabiatıyla küçük ve kapalı cemaatler bulunmakta, şehirde ise cesamet arttığı gibi, «cemaat» olarak adlandırılan gruplaşma şekli de yerini «cemiyet» dediğimiz sayıca daha fazla ve daha farklı bir gruplaşmaya terketmektedir.

IV) Nüfusun yoğunluğu : Nüfusun yoğunluğunun köylerde daha az, şehirlerde ise daha fazla olduğu peşinen kabul edilmiş bir varsayım olmakla beraber bu husus, hiç şüphesiz, köy ve şehir farklılığının en çok göze batan özelliklerinden biridir. Gerçekten de aynı ülkede, aynı zaman birimi içinde köy nüfus yoğunluğunun şehir nüfus yoğunluğundan daha düşük olduğu hep gözlenmektedir. Diğer bir deyimle nüfus yoğunluğu ile şehirleşme doğru; köylülük ise ters orantılıdır.

V) Nüfusun benzerliği (homojenliği): Şehir nüfusu ile karşılaştırıldığında köy nüfusunun daha benzer (homojen) bir yapıya sahip olduğu, 'cemaat' kavramının köy toplulukları için geçerli sayılmasıyla peşinen kabul edilmektedir. Sorokin ve Zimmerman bu noktadan hareket ederek sosyal ve fiziki bakımdan şehirlilik ile benzerlik (homojenlik) arasında ters bir oranın olduğunu öne sürmüşlerdir.²²

VI) Mobilite (Hareketlilik): Şehir hayatı demek zaten bir bakıma mobilite, hareketlilik demektir. Mekân, meslek ve diğer sosyal mobilite şekilleri şehirde en kesif bir biçimde yaşanmaktadır. Bu sebeptendir ki, Sorokin ve Zimmerman şehirleşme ile sosyal mobilite arasında pozitif bir korelasyon görmektedirler. Nitekim şehirleşme ile sosyal değişme arasındaki sıkı bağın en kuvvetli unsurlarından birinin, şehirdeki mobilite olduğu bu noktadan kaynaklanmaktadır.

VII) Sosyal Münasebetler Sistemi: Sorokin ve Zimmerman'ın da belirttikleri gibi²³ şehir hayatı, köy hayatına nazaran çok daha sık ve karmaşık bir sosyal ilişkiler sistemi (ağı) sergilemektedir. Bunun izahi bir bakıma açıktır. Köyde, yani nüfusa küçük bir grup içinde yaşayan bir kimse elbette daha basit ve doğrudan ilişkiler içinde olacaktır. Bu ortamda gelişen ve serpilten sosyal münasebetler çok uzun süreli ve samimi olacaktır. Oysa şehir hayatında, günlük yaşayışın biri, kendini kısa, kesik ve oldukça resmî, sathi ilişkiler içinde bulacaktır.

Yine şehirde, ilk planda, «tek rol»lü münasebetler sözkonusu olacaktır. Meselâ, 'postacı', 'tezgâhtar', 'avukat', 'doktor', 'polis' vb. hep bu tek rolleri içinde bilecek ve sosyal münasebetlere genellikle bu tekeroller içinde girmiş olacaklardır. Halbuki köyde 'çoban', 'muhtar' veya 'öğretmen' veya 'bakkal' sadece işlerinin belirlediği bu tek rolleriyle değil; köy hayatı içindeki bütün cepheleri yani rolleri - aile reisi, komşu, akraba vb. - ile bilecek ve sosyal münasebetlere de bu 'çok rollü» özellikleriyle girmiş olacaklardır.

Yukarıdaki izahlardan da görüldüğü gibi Sorokin - Zimmerman yaklaşımı şehirleşmenin ve şehirliliğin, köyden ve köylülükten derin farklılıklarla nasıl ayrıldığını belli ölçülere değerlendirmekte; şehirleşmenin de gibi bir sosyal yapı değişmesini öngördüğünü açık seçik vurgulamaktadır. Fakat, tek başına bu kâfi gelmemektedir. Toplum sosyal yapısının şehirleşme ile uğradığı bu değişmeyi bir de demografik veya kantitatif yaklaşımla tamamlamak gerekmektedir.

Peter H. Mann bu tür bir yaklaşım için Amerika'lı sosyologlar Duncan ve Reiss'in (Social Characteristics of Urban and Rural Communities) adlı çalışmasından bahsetmekte ve başlıca dört demografik kategoriye bu tür bir yaklaşım için temel almaktadır.²⁴

Duncan ve Reiss'in kullandıkları, Peter H. Mann'ın de İngiltere ile

22 Peter H. MANN.; a. g. e.

23 Op. cit. s. 7 - 27.

24 Peter H. Mann.; a. g. e. s. 29 .

ilgili araştırmasına örnek edindiği bu dört kategorili demografik yaklaşımın unsurları şunlardır:

I — Nüfusun Yapısı :

- a) Cinsiyet dağılımı,
- b) Yaş dağılımı,
- c) Meslek dağılımı,
- d) Bölgeler arası farklılıklar.

II — Hayati İstatistikler (vital statistics) :

- a) Doğum - ölüm oranları,
- b) Çocuk ölüm oranı,
- c) Kaza ölümleri.

III — Sağlık İstatistikleri :

- a) Hastalık dağılımları,
- b) Sağlık hizmetlerinin dağılımı,

IV — Sosyal İstatistikler :

- a) Evlenme ve boşanma istatistikleri,
- b) Eğitim istatistikleri,
- c) Siyasal katılma-oy kullanma.

Şehirleşme hadisesi, bu iki yaklaşım tarzına göre tahlil edildiğinde, sosyal değişimin asli dinamiği olarak ortaya çıkacak ve bu özelliğiyle sadece «sosyal değişim» değil; onun tabii bir tezahürü olan «kalkınma» vetiresini de aydınlatmış olacaktır. Bu ikinci nokta da şehirleşme teorileri ve tiplerini de incelemek gerlkecektir ki, bu ayrı bir makalenin konusu olmaktadır. Konuyu bağlamak bakımından kısa bir atıfta bulunmak gerekirse, Lewis ve Todaro modellerinde kalkınma, tarımdan, tarım dışı sektörlere işgücü akımı (köyden - kente göç) şeklinde görülmekte; bu akın, şehir kesiminin kalkınma dinamiğini oluştururken, geride kalan kırsal kesimine de kalkınma potansiyelini realize etme fırsatını hazırlamaktadır.